GNOSTINĖS EVANGELIJOS*

Elaine PAGELS

ĮVADAS

1945 m. gruodį arabų ūkininkas Aukštutiniame Egipte padarė nepaprastą archeologinį atradimą. Gandai užtemdė radinio aplinkybes, galbūt todėl, kad jis buvo atsitiktinis, o jo pardavimas juodojoje rinkoje buvo neteisėtas. Daugelį metų net atradėjo vardas liko nežinomas. Vienas gandas teigė, kad jis veikė iš kraujo keršto; kitas – kad jis radinį aptiko netoli Nadž Hammadžio miesto ant Džabal al Tarifo kalno, kuriame yra daugiau nei šimtas penkiasdešimt urvų. Iš pradžių jie buvo natūralūs, o kai kurie iš šių urvų buvo iškalti, papuošti ir naudoti kaip kapai jau Šeštosios dinastijos laikais, maždaug prieš 4300 metų.

Po trisdešimties metų pats atradėjas Muhammadas Ali al Sammanas papasakojo, kaip tai atsitiko. Netrukus prieš tai, kai jis ir jo broliai atkeršijo už tėvo nužudymą ilgoje, kruvinoje nesantaikoje, jie užsėdo ant kupranugarių ir iškeliavo į Džebel al-Tarifą kasti *sabacho* – minkštos dirvos, kurią jie naudojo savo pasėlių derlingumui pagerinti. Kasdami aplink didžiulį riedulį, jie aptiko beveik metro aukščio raudono molio indą. Muhamedas Ali dvejojo, ar sudaužyti indą, nes bijojo, kad jame gali būti *džinas*. Tačiau, pagalvojęs, kad jame gali būti ir aukso, jis paėmė kauptuką, sudaužė indą ir rado trylika odiniais viršeliais įrištų papiruso knygų. Grįžęs namo į al-Kasrą, Muhamedas Ali sukrovė knygas ir palaidus lapus ant šiaudų, gulinčių šalia židinio. Muhamedo motina Um-Ahmad prisipažįsta sudeginusi daug papiruso lapų kartu su šiaudais, kuriais ji kurstė ugnį.

Po kelių savaičių, pasak Muhammado Ali, jis ir jo broliai atkeršijo už tėvo mirtį nužudydami Ahmedą-Išmaelį. Jų motina perspėjo sūnus laikyti kaplius paruoštus: sužinoję, kad tėvo žudikas yra netoliese, broliai pasinaudojo proga, „nukirto jam galūnes... išplėšė širdį ir pasidalijo ją tarpusavyje – tai buvo paskutinis kruvino karo aktas.“2

Baimindamiesi, kad policija, tirianti žmogžudystę, gali atlikti kratą jo namuose ir rasti knygų, Muhammadas Ali paprašė koptų kunigo al-Qummuso Basilo Abdo al-Masiho paimti vieną ar net kelias saugoti. Policijai ieškant Muhammado Ali ir jo brolių dėl nužudymo, vietos istorijos mokytojas Rahibas pamatė vieną iš

knygų ir pamanė, kad ji yra vertinga. Gavęs knygą iš al-Qummuso Basilo, Rahibas nusiuntė ją draugui į Kairą, kad šis nustatytų jos vertę.

Pardavinėjami juodojoje Kairo antikvarinių daiktų rinkoje, rankraščiai netrukus patraukė Egipto vyriausybės pareigūnų dėmesį. Gana dramatiškomis aplinkybėmis, kaip matysime, jie nusipirko vieną ir konfiskavo dešimt su puse iš trylikos odiniais viršeliais įrištų knygų, vadinamų kodeksais, ir padėjo jas į Koptų muziejų Kaire. Tačiau nemaža tryliktojo kodekso dalis, kurioje yra penki svarbūs tekstai, buvo išvežta iš Egipto ir parduota Amerikoje. Žinia apie kodeksą netrukus pasiekė profesorių Gilles'į Quispellą, žymų religijos istoriką iš Utrechto (Nyderlandai). Sujaudintas šio atradimo, Quispellas įtikino Jungo fondą Ciuriche įsigyti kodeksą. 1955 m. pavasarį, aptikęs kelis trūkstamus puslapius, jis išskrido į Egiptą, bandydamas juos rasti Koptų muziejuje. Atvykęs į Kairą, jis nedelsdamas nuvyko į Koptų muziejų, gavo kai kurių tekstų nuotraukas ir nuskubėjo į savo viešbutį jų iššifruoti. Pažvelgęs į pačią pirmąją eilutę, Quispellas nustebo perskaitęs: *„Tai yra slapti žodžiai, kuriuos kalbėjo gyvasis Jėzus ir kuriuos užrašė dvynys Judas Tomas*.“3∗ Quispellas žinojo, kad jo kolega Henri-Charles Puech, remdamasis kito prancūzų tyrinėtojo Jeano Doresse'o užrašais, iš pirmųjų eilučių atpažino graikiškos *Tomo evangelijos* fragmentus, atrastus 1890 m. Tačiau viso teksto atradimas iškėlė naujų klausimų: ar Jėzus turėjo brolį dvynį, kaip rodo tekstas? Ar šis tekstas galėtų būti autentiškas Jėzaus posakių užrašas? Remiantis pavadinimu, jame yra *Tomo evangelija*, tačiau, skirtingai nei Naujojo Testamento evangelijos, šis tekstas save įvardija kaip *slaptą* Evangeliją. Quispellas taip pat atrado, kad jame yra daugybė iš Naujojo Testamento žinomų posakių; tačiau šie posakiai, pateikti nepažįstamame kontekste, rodo kitokį supratimą. Kitos ištraukos, pažymėjo Quispellas, visiškai skiriasi nuo bet kurios žinomos krikščioniškos tradicijos: pavyzdžiui, *„gyvasis Jėzus“* kalba taip paslaptingai ir miglotai, kaip dzeno koanai:

Jėzus pasakė: „Kai turėsite tai savyje, tai, ką turite, jus išgelbės. Jei neturėsite to savyje, tai, ko neturite, jus nužudys.“4

Tomo evangelija, kurią Quispellas laikė rankose, buvo tik vienas iš penkiasdešimt dviejų tekstų, atrastų Nag Hammadi (įprasta šio miesto pavadinimo transliteracija). Tame pačiame kodekse buvo ir *Pilypo evangelija*, kurioje Jėzui priskiriami veiksmai ir posakiai, visiškai skirtingi nuo tų, kurie randami Naujajame Testamente:

... Gelbėtojo draugė – Marija Magdalietė. Gelbėtojas ją mylėjo labiau nei visus mokinius ir daug kartų bučiavo į lūpas. Likę mokiniai...Jie paklausė Jo: „Kodėl Tu ją myli labiau nei mus visus?“ Gelbėtojas jiems atsakė: „Kodėl aš jūsų nemyliu taip, kaip myliu ją?“5

Kiti šio rinkinio posakiai kritikuoja įprastus krikščioniškus įsitikinimus, tokius kaip nekaltas prasidėjimas ir kūno prisikėlimas, kaip naivias klaidas. Su šiomis evangelijomis buvo surištas ir *Jono apokrifas* (pažodžiui – „slapta knyga“), prasidedanti pažadu atskleisti „*paslaptis ir dalykus, paslėptus tyloje*“, kurių Jėzus mokė Savo mokinį Joną.6

Vėliau Muhammadas Ali pripažino, kad kai kurie tekstai buvo prarasti – sudeginti arba išmesti. Tačiau tai, kas liko, stebina: penkiasdešimt du tekstai iš ankstyvųjų krikščioniškosios eros amžių, įskaitant anksčiau nežinomų krikščioniškų evangelijų rinkinį. Be *Tomo ir Pilypo evangelijų*, radinyje yra *Tiesos evangelija* ir *Egipto evangelija*, kuri apibrėžiama kaip „*Didžiosios Nematomosios Dvasios šventoji knyga*“.7 Kitą tekstų grupę sudaro Jėzaus mokiniams priskiriami kūriniai, pvz., *Jokūbo Apokrifas, Pauliaus Apreiškimas, Petro Laiškas Pilypui ir Petro Apreiškimas.*

Netrukus paaiškėjo, kad Nag Hammadi Muhammadas Ali rado daug senesnių rankraščių, parašytų maždaug prieš penkiolika šimtų metų, vertimus į koptų kalbą. Patys originalai buvo parašyti graikų kalba, Naujojo Testamento kalba: kaip atrado Doresse, Puech ir Quispell, dalį vieno iš jų archeologai jau buvo atradę maždaug penkiasdešimt metų anksčiau, kai buvo atrasti keli graikiškos *Tomo evangelijos* versijos fragmentai.8

Pačių rankraščių datavimas nesukėlė didelių ginčų. Atliktas tyrimas papiruso, naudojamo odiniams įrišimams sutvirtinti, ir koptų raštą, nurodo, kad jie datuojami maždaug 350–400 m. laikotarpiu.9 Tačiau mokslininkai smarkiai nesutaria dėl originalių tekstų datavimo. Kai kuriuos iš jų vargu ar galima datuoti vėlesniais nei 120–150 m., nes Liono ortodoksų vyskupas Ireniejus, rašydamas apie 180 m., teigia, kad eretikai „giriasi turėdami daugiau Evangelijų nei jų yra“10 ir skundžiasi, kad jo laikais tokie raštai jau buvo plačiai paplitę – nuo Galijos iki Romos, Graikijos ir Mažosios Azijos.

Quispellas ir jo bendradarbiai, kurie pirmieji išleido „*Tiesos evangeliją*“, pasiūlė originalo datą apie 140 metus.11 Kai kurie manė, kad kadangi tai buvo eretiškos Evangelijos, jos turėjo būti parašytos vėliau nei Naujojo Testamento Evangelijos,

kurios datuojamos 60–110 metais, tačiau neseniai Harvardo universiteto profesorius Helmutas Koesteris teigė, kad *Tomo evangelijos* posakių rinkinys, nors ir sudarytas apie 140 metus, gali apimti kai kurias tradicijas, *daug senesnes* nei Naujojo Testamento Evangelijos, „galbūt datuojamas pirmojo amžiaus antrąja puse (50–100 m.)“ – gal net ir anksčiau nei Morkaus, Mato, Luko ir Jono evangelijo. 12

Tyrinėdami Nag Hammadi radinį, tyrėjai atrado, kad kai kurie tekstai aprašo žmonių rasės kilmę visiškai kitaip nei įprasta Pradžios knygos interpretacijoje: pavyzdžiui, „*Tiesos liudijimas*“ pasakoja apie Edeno sodą iš gyvatės perspektyvos! Čia gyvatė, gnostikų literatūroje žinoma kaip dieviškosios išminties principas, ragina Adomą ir Ievą patirti žinias, o tuo tarpu „Viešpats“ grasina jiems mirtimi, pavydžiai bandydamas apsaugoti juos nuo tų žinių net išvarymu jų iš rojaus, jei jas gaus.13 Kitas tekstas, mįslingai pavadintas „*Perkūnas, tobulas protas*“, siūlo neįprastą eilėraštį, kurį pasakoja moteriškos dieviškosios jėgos balsas:

„Nes aš esu pradžia ir pabaiga;

Aš esu gerbiamoji ir niekinamoji;

Aš esu paleistuvė ir šventoji;

“ Aš esu žmona ir mergelė...

Aš nevaisinga,

ir mano vaikų daug...

Aš esu nesuvokiama tyla...

Aš esu savo vardo ištartis...14

Taigi šie įvairūs tekstai priklauso slaptoms Evangelijoms, poemoms ir kvazifilosofiniams visatos kilmės aprašymams, mitams, magijai ir instrukcijoms mistinei praktikai.

KODĖL ŠIE TEKSTAI BUVO UŽKASTI – ir kodėl jie liko praktiškai nežinomi beveik du tūkstančius metų? Pasirodo, kad ir jų užmaskavimas kaip draudžiamų dokumentų, ir jų palaidojimas po uola Nag Hammadi buvo lemiamos kovos, kuriantis ankstyvajai krikščionybei, dalis. Nag Hammadi tekstai ir kiti panašūs, platinti krikščionybės eros pradžioje, ortodoksų jau buvo atmesti kaip erezija

antrojo amžiaus viduryje. Žinome, kad daugelis ankstyvųjų Kristaus pasekėjų buvo pasmerkti kitų krikščionių kaip eretikai, bet beveik viskas, ką apie juos žinojome, kilo iš jų priešininkų išpuolių. Apie 180 metus vyskupas Irenėjus, vadovavęs Liono bažnyčiai, parašė penkis tomus pavadinimu „*Klaidingo vadinamojo žinojimo paneigimas ir pasmerkimas*“. Jie prasideda jo pažadu

išaiškinti tų, kurie šiuo metu skleidžia klaidingą doktriną, požiūrius... atskleisti jų žodžių absurdiškumą ir neatitikimą tiesai... Laikiau tai būtina...kad jūs patys galėtumėte apie juos sužinoti ir atskleisti juos savo artimiesiems, raginau jus saugotis nuo absurdo ir šventvagystės prieš Kristų bedugnės.15

Jis smerkia garsiąją Evangeliją, vadinamą *Tiesos Evangelija*, kaip ypač „pilną šventvagystės“.16 Ar Irenėjus kalba apie pačią *Tiesos Evangeliją*, apreikštą Nag Hammadi? Quispell ir jo bendradarbiai, kurie pirmą kartą išleido *Tiesos Evangeliją*, įrodė, kad jie ja remiasi; vienas iš jų kritikų teigia, kad pirmoji eilutė (prasidedanti žodžiais „Tiesos Evan*gelija*“) nėra jos pavadinimas.17 Tačiau Ireniejus remiasi bendru šaltiniu, kuriame yra bent vienas iš Nag Hammadi rastų tekstų – *Jono Apokrifu* (slapta knyga) – kaip savo atakos prieš tokią „ereziją“ pagrindu. Po penkiasdešimties metų Hipolitas, mokytojas Romoje, parašė dar vieną ilgą „*Visų erezijų paneigimą*“, kad „atskleistų ir paneigtų piktavališką eretikų šventvagystę“.18

Šis kryžiaus žygis prieš ereziją reiškė nenorą pripažinti jos įtikinamąją galią, tačiau vyskupai nugalėjo. Ketvirtajame amžiuje, kai po imperatoriaus Konstantino atsivertimo į krikščionybę ji tapo oficialiai pripažinta religija, krikščionių vyskupai, anksčiau persekiojami policijos, ėmė jai vadovauti. Knygų, pasmerktų kaip eretiškų, laikymas tapo nusikaltimu. Tokių knygų kopijos buvo deginamos ir naikinamos. Tačiau Aukštutiniame Egipte kažkas, galbūt vienuolis iš netoliese esančio Šv. Pachomijaus vienuolyno, surinko uždraustas knygas ir paslėpė jas nuo sunaikinimo inde, kur jos buvo palaidotos beveik šešiolika šimtų metų.

Tie, kurie perrašinėjo ir skaitė šias knygas, nelaikė savęs „eretikais“. Daugumoje šių raštų vartojama krikščioniška terminologija, neabejotinai susijusi su jų žydiškuoju paveldu. Daugelis tvirtino, kad pateikia slaptas tradicijas apie Jėzų, paslėptas nuo „daugelio“, kurie sudarė tai, kas antrajame amžiuje buvo vadinama „visuotine“ bažnyčia. Šie krikščionys tada buvo vadinami gnostikais, kilusiais iš graikiško žodžio *gnosis*, dažniausiai verčiamo kaip „žinojimas“. Kaip tas, kuris

teigia nieko nežinantis apie pirminę realybę, vadinamas agnostiku (pažodžiui „nežinantis“), taip ir tas, kuris teigia žinąs šiuos dalykus, vadinamas gnostiku (pažodžiui „žinantis“). Tačiau *gnosis* pirmiausia yra ne racionalus žinojimas. Graikų kalba skiria mokslines arba reflektyvias žinias („jis žino matematiką“) ir žinias, įgytas stebėjimu arba patirtimi („jis mane pažįsta“), kurios ir yra gnosis. Kadangi gnostikai vartojo šią sąvoką, galėtume ją išversti kaip „įžvalgą“, nes *gnosis* suponuoja intuityvų savęs pažinimo procesą. O norint pažinti save, jie teigė, kad reikia suvokti žmogaus prigimtį ir likimą. Pasak gnostiškojo mokytojo Teodoto, rašiusio Mažojoje Azijoje apie 140–160 m., gnostikas turi suprasti,

kas mes buvome, kuo tapome; kur buvome... kur einame, iš ko buvome atpirkti; kas yra gimimas ir kas yra atgimimas.20

Tačiau norint pažinti save giliausiame lygmenyje, tuo pačiu metu būtina pažinti Dievą; tai yra *gnosio* paslaptis. Kitas gnostikų mokytojas, Monoimas, sako:

*atsisakę Dievo paieškos kūrinijoje, (pradėkite) Jo ieškoti savyje ir žinosite, kas tavyje visiškai viską pasisavino sau ir sako: „Mano protas, mano mąstymas, mano siela, mano kūnas“, ir pažinsite liūdesio ir džiaugsmo, meilės ir neapykantos šaltinį...Ir jei atidžiai visa tai išnagrinėsite, rasite **Jį savyje**.21*

Tai, ką Muhammadas Ali rado Nag Hammadi, akivaizdžiai yra raštų biblioteka, ir beveik visi jie yra gnostiniai. Nors jie siūlo slaptą mokymą, daugelis šių tekstų remiasi Senojo Testamento raštais, o kiti – Pauliaus laiškais ir Naujojo Testamento Evangelijomis; daugelis tų pačių veikėjų dalyvauja Naujojo Testamento dramoje – Jėzus ir Jo mokiniai. Tačiau skirtumai stulbinantys.

Ortodoksai žydai ir krikščioniai tvirtina, kad žmoniją nuo Kūrėjo skiria praraja: Dievas yra visiškai Kitas. Tačiau kai kurie gnostikai, parašę šias Evangelijas, prieštarauja: **savęs pažinimas yra Dievo pažinimas; „aš“ ir dievybė yra tapatūs.**

Antra, šių tekstų **„gyvasis Jėzus“** kalba apie iliuziją ir nušvitimą, o ne apie nuodėmę ir atgailą, kaip Jėzus Naujajame Testamente. Jis ateina ne gelbėti mūsų nuo nuodėmės; Jis ateina kaip vadovas, **atveriantis kelią į dvasinį suvokimą**. Tačiau kai mokinys pasiekia nušvitimą, Jėzus nebėra jo dvasinis mokytojas: abu tampa lygūs – netgi identiški.

Trečia, ortodoksai tiki, kad Jėzus yra Viešpats ir vienintelis Dievo Sūnus: Jis visada išlieka kitoks nuo likusios žmonijos, kurią Jis atėjo gelbėti. Tačiau

gnostikų *Tomo evangelijoje* pasakojama, kad kai tik Tomas Jį atpažįsta, Jėzus jam pasako, kad jie abu savo būtį gavo iš to paties šaltinio:

Jėzus tarė: „Aš nesu tavo mokytojas, nes tu gėrei, tu gėrei iš burbuliuojančio šaltinio, kurį aš išmatavau. ... Kas gers iš mano burnos, taps panašus į mane.“ Aš pats jame pasiliksiu, ir jam bus atskleistos paslaptys.22

Argi toks mokymas – dieviškumo ir žmogiškumo tapatybė, iliuzijos ir nušvitimo svarba, įkūrėjo ne kaip Viešpaties, o kaip dvasinio vadovo – neskamba labiau rytietiškai nei vakarietiškai? Kai kurie mokslininkai teigia, kad sukeitus vardus vietomis, „gyvasis Buda“ galėjo pasakyti tai, ką *Tomo evangelija* priskiria gyvajam Jėzui. Ar indiška ar budistinė tradicija galėjo paveikti gnosticizmą? Britų budizmo tyrinėtojas Edwardas Conze'as teigia, kad galėjo. Jis atkreipia dėmesį, kad „budistai Pietų Indijoje bendravo su Tomo krikščionimis, tai yra krikščionimis, kurie žinojo ir naudojo tokius raštus kaip *Tomo evangelija*“.23 Prekybos keliai tarp graikų-romėnų pasaulio ir Tolimųjų Rytų atsivėrė gnosticizmo klestėjimo laikotarpiu (80–200 m. po Kr.); ištisos kartos budistų *(Budda gimė 500 metų anksčiau už Jėzų – mano pastaba.C.)* misionierių pamokslavo Aleksandrijoje. Taip pat pastebime, kad Hipolitas, graikiškai kalbantis krikščionis, gyvenęs Romoje apie 225 m., žinojo apie indų brahmanus ir paminėjo jų tradiciją kaip erezijos šaltinį:

*Yra...tarp indų erezija tų, kurie filosofuoja tarp brahmanų, kurie gyvena savarankišką gyvenimą, susilaikydami nuo (maisto vartojimo) gyvų būtybių ir viso virto maisto... Jie sako, kad **Dievas yra šviesa**, **ne kaip matoma šviesa**, ne kaip saulė ar ugnis, bet jiems Dievas yra kalba, ne tokia, kuri išreiškiama tariamais garsais, o **žinojimo (gnozės) kalba**, per kurią išminčiai suvokia slaptas gamtos paslaptis.“24*

Ar Tomo evangelijos pavadinimas – pavadintas vardu mokinio, kuris, pasak tradicijos, keliavo į Indiją, galėjo patirti indiškos tradicijos įtaką?

Šios užuominos rodo tokią galimybę, tačiau liudijimai neleidžia daryti galutinės išvados. Kadangi lygiagrečios tradicijos gali atsirasti skirtingose kultūrose skirtingu metu, panašios idėjos galėjo vystytis nepriklausomai.25 Tai, ką vadiname Rytų ir Vakarų religijomis ir laikome skirtingomis srovėmis, nebuvo taip aiškiai atskirtos prieš du tūkstančius metų. Nag Hammadi tekstų tyrimai tik prasideda: laukiame mokslininkų, galinčių palyginti šias tradicijas ir išsiaiškinti, ar jų kilmę iš tikrųjų galima atsekti iki indiškų šaltinių, darbų.

Net jeigu taip, idėjos, kurias siejame su Rytų religijomis, atsirado Vakaruose pirmajame amžiuje dėl gnostinių judėjimų, tačiau buvo nuslopintos ir pasmerktos tokių polemikų kaip Ireniejus. Tačiau tie, kurie gnosticizmą vadina erezija, sąmoningai ar ne, perima grupės, kuri save vadino ortodoksiniais krikščionimis, požiūrį. Eretiku gali būti bet kas, kurio požiūrį kažkas atmeta. Pagal tradiciją, eretikas yra tas, kuris nukrypsta nuo tikrojo tikėjimo. Bet kas apibrėžia šį „tikrą tikėjimą“? Kas ir kodėl jį paskelbė tikru?

Ši problema mums pažįstama iš mūsų pačių patirties. „Krikščionybės“ sąvoka, ypač po Reformacijos, suvienijo daugybę grupių. XX amžiuje pretenduoti į „tikrąją krikščionybę“ galėjo bet kas – nuo katalikų kardinolo Vatikane iki afrikiečių metodistų episkopalinės bažnyčios pamokslininko, pradedančio atgimimą Detroite, nuo mormonų misionieriaus Tailande iki kaimo bažnyčios bendruomenės nario Graikijos pakrantėje. Tačiau katalikai, protestantai ir ortodoksai sutinka, kad tokia įvairovė yra neseniai įvykusių – ir apgailėtinų – įvykių rezultatas. Pasak krikščionių legendos, ankstyvoji bažnyčia buvo kitokia. Žvelgiant atgal į ankstyvąją bažnyčią, įvairių pakraipų krikščionys randa paprastesnių, grynesnių krikščioniškojo tikėjimo formų. Apaštalų laikais visi krikščionių bendruomenės nariai dalijosi pinigais ir turtu, visi tikėjo tais pačiais mokymais ir meldėsi kartu, visi lenkėsi apaštalų valdžiai. Tik po šio aukso amžiaus atsirado konfliktas, o vėliau ir erezija: taip teigia *Apaštalų Darbų* autorius, kuris save laiko pirmuoju krikščionybės istoriku.

Tačiau Nag Hammadi atradimas apverčia šį vaizdą. Sutikdami, kad kai kurie iš šių penkiasdešimt dviejų tekstų atspindi ankstyvąsias krikščioniškos doktrinos formas, galime pripažinti, kad ankstyvoji krikščionybė buvo daug įvairesnė, nei manė beveik visi iki Nag Hammadi atradimo.26

Iš tiesų, šiuolaikinė krikščionybė, kad ir kokia įvairi ir sudėtinga ji būtų, demonstruoja daug didesnį vieningumą nei pirmojo ir antrojo amžių krikščionių bažnyčios. Beveik visi mūsų laikų krikščionys, katalikai, protestantai ar stačiatikiai, laikosi trijų pagrindinių prielaidų. Pirma, jie priima Naujojo Testamento kanoną; antra, jie išpažįsta Apaštalų tikėjimo išpažinimą; ir trečia, jie remia konkrečias bažnyčios organizacijos formas. Tačiau visa tai – Šventojo Rašto kanonas, tikėjimo išpažinimas ir organizacinė struktūra – dabartinėmis formomis atsirado tik antrojo amžiaus pabaigoje. Prieš tai, kaip liudija Ireniejus

ir kiti, įvairiose krikščionių grupėse cirkuliavo daugybė Evangelijų – nuo Naujojo Testamento Mato, Morkaus, Luko ir Jono iki tokių kūrinių kaip *Tomo Evangelija*, *Pilypo Evangelija* ir *Tiesos Evangelija*, kartu su daugybe kitų slaptų mokymų, mitų ir eilėraščių, priskiriamų Jėzui ir jo mokiniams. Matyt, kai kurie iš jų buvo atrasti Nag Hammadi, o daugelis kitų yra prarasti. Tie, kurie save laikė krikščionimis, laikėsi daugybės – ir radikaliai skirtingų – religinių įsitikinimų ir praktikų, o bendruomenių, išsibarsčiusių po visą žinomą pasaulį, organizacija labai skyrėsi tarp grupių.

Tačiau iki 200 metų situacija pasikeitė. Krikščionybė tapo organizacija, vadovaujama trišalės vyskupų, kunigų ir diakonų hierarchijos, kurie laikė save vieno „tikrojo tikėjimo“ sergėtojais. Dauguma bažnyčių, tarp kurių dominuojančią padėtį užėmė Romos bažnyčia, atmetė visas kitas pažiūras kaip ereziją. Atmesdami ankstyvojo judėjimo įvairovę, vyskupas Ireniejus ir jo pasekėjai tvirtino, kad gali būti tik viena bažnyčia, ir už šios bažnyčios ribų, skelbė jie, „nėra išganymo“.27 Tik šios bažnyčios nariai yra *ortodoksai* krikščionys, ir tik ši bažnyčia, pareiškė Ireniejus, turėtų būti *katalikiška* – tai yra, visuotinė. Kiekvienas, kuris užginčytų šį sutarimą, propaguodamas kitas krikščioniškos doktrinos formas, turi būti paskelbtas eretiku ir ištremtas. Ketvirtajame amžiuje, netrukus po to, kai imperatorius Konstantinas atsivertė į krikščionybę, ortodoksai sulaukė karinės paramos, o bausmės už ereziją sustiprėjo.

Daugumos pastangos ištrinti visą eretiškos „šventvagystės“ atmintį buvo tokios sėkmingos, kad iki Nag Hammadi atradimo beveik visa mūsų informacija apie alternatyvias ankstyvosios krikščionybės formas buvo gauta iš plačių jų oponentų surinktų pasmerkimų. Nors gnosticizmas neabejotinai yra ankstyviausia – ir grėsmingiausia – iš visų erezijų, tyrėjai turėjo prieigą tik prie kelių gnostinių tekstų, iš kurių nė vienas nebuvo paskelbtas iki XIX amžiaus. Pirmasis pasirodė 1769 m., kai škotų keliautojas Džeimsas Bruce'as įsigijo koptų rankraštį netoli Tėbų (dabartinis Luksoras) Aukštutiniame Egipte.28 Išleistas tik 1892 m., jame aprašomi Jėzaus pokalbiai su savo mokiniais – grupe, kurią sudarė ir vyrai, ir moterys. 1773 m. Londono antikvarinių knygų parduotuvėje kolekcininkas rado senovinį tekstą, taip pat koptų kalba, kuriame buvo pokalbis apie Jėzaus ir jo mokinių „paslaptis“.29 1896 m. vokiečių egiptologas, sutrikęs dėl ankstesnių leidinių, Kaire įsigijo rankraštį, kuriame, jo nuostabai, buvo *Marijos (Magdalietės) evangelija* ir trys kiti tekstai. Trys vieno iš jų, *Jono apokrifo*,

kopijos buvo įtrauktos į gnostikų biblioteką, atrastą po penkiasdešimties metų Nag Hammadi.30

Bet kodėl apie stulbinantį atradimą Nag Hammadi sužinoma tik dabar? Kodėl apie šį atradimą, kaip apie Negyvosios jūros ritinius, negirdėjome prieš dvidešimt penkerius metus? Žymus gnosticizmo ekspertas profesorius Hansas Jonas dar 1962 m. rašė:

„Skirtingai nuo to paties laikotarpio Negyvosios jūros atradimų, gnostinis Nag Hammadi atradimas nuo pat jo pradžios iki šių dienų buvo nuolat persekiojamas vyriausybės vilkinimų, teisminių procesų ir, blogiausia, mokslininkų įtarumo bei „kovos už viršenybę“ (pastarasis veiksnys jau tapo šiuolaikinės akademinės mokslinės veiklos skandalu).31

Prieiga prie tekstų buvo sąmoningai ribojama ne tik senovėje, bet ir dėl įvairių priežasčių daugiau nei trisdešimt metų po jų atradimo.32 Visų pirma, valstiečiai iš Aukštutinio Egipto ir antikvarinių daiktų spekuliantai, siekdami praturtėti rankraščiais, juos slėpė, kad išvengtų vyriausybės konfiskavimo. Jų vertė išryškėjo po to, kai prancūzų egiptologas Jeanas Doresse'as 1947 m. Kairo Koptų muziejuje pamatė pirmąjį iš atrastų rankraščių. Kai muziejaus direktorius Togo Mina paprašė Doresse'o jį apžiūrėti, šis jį atpažino ir pareiškė, kad šis atradimas žymės naują erą krikščionybės kilmės tyrimuose. Kupinas entuziazmo, Mina paprašė jo apžiūrėti kitą rankraštį, priklausiusį Albertui Eydui, Belgijos antikvarinių daiktų prekeiviui iš Kairo. Po šio susitikimo Mina aplankė Eydą ir pranešė jam, kad niekada neleis rankraščiui iškeliauti iš Egipto – jis bus parduotas muziejui už simbolinę kainą.

Tačiau didžioji dalis radinio liko paslėpta. Bahij Ali, vienaakis banditas iš al-Kasro, gavo kelis kodeksus iš Nag Hammadi ir nuvyko į Kairą jų parduoti. Antikvarinių daiktų prekeivis Fokion Tano įsigijo viską, ką turėjo, ir nuvyko į Nag Hammadi, ieškodamas daugiau. Kol Doresse'as Kaire dirbo prie III kodekso rankraščio leidybos per 1948 m. oro antskrydžius ir bombardavimus, viešojo švietimo ministras derėjosi su Tano dėl jo kolekcijos įsigijimo muziejui. Tano suskubo apsidrausti nuo vyriausybės kišimosi, paskelbdamas, kad jie priklauso privačiam asmeniui, italų kolekcionierei, gyvenančiai Kaire, vardu Dattari. Tačiau 1949 m. birželio 10 d. panelė Dattari nusivylė perskaitydama tokį pranešimą Kairo prancūzų laikraštyje:

„Egipto vyriausybė įsigis šiuos brangius dokumentus. Pasak ekspertų, tai vienas svarbiausių Egipte išsaugotų radinių, moksline reikšme pranokstantis net tokį kvapą gniaužiantį atradimą kaip Tutanchamono kapas.33

Kai 1952 m. vyriausybė nacionalizavo kolekciją, pareigūnai konfiskavo kodeksus, supakuotus į užklijuotą portfelį. Panelei Dattari nieko nesumokėjo, nors jai pasiūlyta kaina buvo maždaug šimtas tūkstančių svarų sterlingų. Apskundusi sprendimą, jai pavyko atidėti tyrimų pradžią tik trejiems metams dėl teismo įsakymo.

Tačiau Egipto vyriausybė nesugebėjo konfiskuoti Alberto Eido turimos I kodekso dalies. 1949 m. Eidas, bijodamas vyriausybės įsikišimo, pabėgo iš Kairo į Ameriką. Įkišęs rankraštį į didelę eksponatų kolekciją, jam pavyko jį išgabenti iš Egipto. Jis siūlė jį pirkėjams už dvidešimt du tūkstančius dolerių, tačiau net vienas potencialus pirkėjas jo atsisakė, ir bijodamas, kad Egipto vyriausybė pasipiktins sandoriu, Eidas grįžo į Belgiją tuščiomis rankomis ir įdėjo rankraštį į slaptažodžiu apsaugotą banko seifą.

Egipto vyriausybė apkaltino Eidą antikvarinių daiktų kontrabanda, tačiau tuo metu, kai buvo pateikti kaltinimai, antikvarinių daiktų prekeivis jau buvo miręs. Teismas skyrė šešių tūkstančių svarų sterlingų baudą jo turtui. Tuo tarpu Eido našlė slapta derėjosi dėl kodekso pardavimo, su kitais galimais pirkėjais. Profesorius Gilles'is Quispellas, įtikinęs Jungo fondą Ciuriche jį įsigyti, teigia nežinojęs apie neteisėtą kodekso eksportą ir pardavimą. Jis pasakoja dramatišką savo įsigijimo istoriją:

1952 m. gegužės 10 d. profesorius iš Utrechto traukiniu važiavo į Briuselį. Tačiau nesąmoningai išlipo iš traukinio Tilborge, manydamas, kad yra Roosendaale, ir todėl praleido persėdimą. Po dviejų valandų, pagaliau pasiekęs paskirtą susitikimo vietą – kavinę Briuselyje, jis pamatė tarpininką iš Šv. Idesbaldo Belgijos pakrantėje, vis dar laukiantį jo prie lango ir šiltai mojuojantį. Profesorius įteikė jam trisdešimt penkių tūkstančių Šveicarijos frankų čekį. Mainais šis vyras davė profesoriui apie penkiasdešimt papiruso lapų. Kaip jam pavyko juos be komplikacijų pervežti per sieną? Tokį bagažą paslėpti nėra taip paprasta. Reikia išlikti ramiam ir, kai muitinės pareigūnas paklausia: „Ką nešatės savo bagaže?“, pasakyti tiesą: „Seną rankraštį.“ Ir pareigūnas, nerūpestingai mostelėjęs ranka, leidžia praeiti. Taigi, Jungo kodeksas buvo įsigytas.34

1952 m. rankraščiai buvo padalinti taip: dvylika su puse kodeksų Koptų muziejuje Kaire ir didžioji dalis tryliktojo – banko seife Ciuriche. Per ateinančius dvylika metų šie tekstai tapo intensyvios konkurencijos tarp tyrėjų, norinčių prieiti prie jų, objektu.

Dr. Pahoras Labibas, 1952 m. tapęs Koptų muziejaus direktoriumi, nusprendė griežtai kontroliuoti leidybos teises. Bet kurio iš šių neįprastų originalių tekstų pirmojo leidimo – jau nekalbant apie visą kolekciją – išleidimas būtų atnešęs tyrėjui šlovę. Tie keli, kuriems dr. Labibas leido susipažinti su rankraščiais, gynė savo interesus, neleisdamas niekam kitam net į juos žiūrėti. 1961 m. UNESCO generalinis direktorius, sužinojęs apie atradimą iš prancūzų mokslininkų, primygtinai reikalavo jį paskelbti visą ir pasiūlė sudaryti tarptautinį komitetą šiai užduočiai atlikti.35 Skandinavų archeologas Törny Säve-Söderbergas kreipėsi į UNESCO daugelio mokslininkų vardu, ragindamas UNESCO įsikišti ir parengti išsamų visų rankraščių nuotraukų leidinį, kad atradimas būtų prieinamas daugeliui pasaulio tyrėjų, kurie neturėjo galimybės jo pamatyti.

Galiausiai, po dešimties metų, 1972 m., pasirodė pirmasis fotografinio leidimo tomas. Likę devyni tomai buvo išleisti 1972–1977 m., todėl visi trylika kodeksų tapo viešai prieinami. Kadangi tokio reikšmingo techninio projekto įgyvendinimas Egipte susidūrė su daugybe kliūčių, Klasikinių ir krikščioniškųjų studijų instituto direktorius ir vienintelis UNESCO komiteto narys amerikietis profesorius Jamesas Robinsonas subūrė tarptautinę komandą, kad nukopijuotų ir išverstų didžiąją dalį medžiagos. Robinsonas ir jo komanda privačiai platino šią medžiagą mokslininkams visame pasaulyje, pritraukdami daug žmonių į tyrimą ir taip sulaužydami atradimo monopoliją.

Pirmą kartą apie Nag Hammadi atradimą sužinojau 1965 m., kai įstojau į Harvardo universiteto magistrantūros studijas krikščionybės istorijai tyrinėti. Mane sužavėjo šis radinys ir labai apsidžiaugiau, kai 1968 m. profesorius George'as McRae gavo Robinsono komandos mimeografuotas transkripcijų kopijas. Kadangi oficialaus leidinio dar nebuvo, kiekviename puslapyje buvo užrašas:

„Ši medžiaga skirta tik įgaliotiems asmenims privačiai studijuoti. Nei tekstas, nei jo vertimas negali būti atgaminti ar publikuojami jokia forma, visiškai ar iš dalies.“

MacRej ir jo kolega, profesorius Helmutas Koesteris, paskatino savo studentus studijuoti koptų kalbą ir pradėti tyrinėti šį nepaprastą radinį. Įsitikinusi, kad šis atradimas apvers tradicinį krikščionybės kilmės supratimą, parašiau disertaciją Harvardo ir Oksfordo universitetams apie gnostikų ir ortodoksų krikščionybės konfrontaciją. 1970 m. gavusi daktaro laipsnį Harvarde ir pradėjus dėstyti Barnardo koledže, Kolumbijos universitete, beveik visiškai atsidėjau ankstyvajam krikščioniškajam gnosticizmui. 1975 m., išleidusi dvi specializuotas knygas, skirtas šiam tyrimui,36 gavau stipendijas iš Amerikos išsilavinusių draugijų tarybos ir Amerikos filosofijos draugijos, kurios leido man studijuoti rankraščius Kairo muziejuje ir dalyvauti Pirmojoje tarptautinėje koptų studijų konferencijoje Kaire. Ten kartu su kitais mokslininkais buvau priimta į Koptų muziejų ir nustebau pamačiusi, kad visa biblioteka yra viename mažame kambaryje. Kiekvieną dieną, kol vaikai žaidė bibliotekoje, o valytojai šveitė grindis aplink mane, aš dirbau prie savo stalo, iššifruodama papirusus. Turėdama tik nespalvotas nuotraukas, atradau, kad originalai buvo stulbinamai gražūs – įvynioti į plexiglas, parašyti juodu rašalu ant aukso rudumo lapų. Pirmojoje tarptautinėje konferencijoje, vykusioje Kaire, kol ten buvau, perskaičiau pranešimą apie vieną iš rankraščių („*Išganytojo kalba*“)37 ir netgi sutikau vieną iš tarpininkų iš al-Kasro, kuris buvo susijęs su nelegaliu rankraščių pardavimu Kaire.

Prisijungusi prie mokslininkų komandos, dalyvavau rengiant pirmąjį pilną leidimą anglų kalba, kurį 1977 m. Jungtinėse Valstijose išleido „Harper & Row“.Tik su šiuo leidiniu ir baigus fotografinį leidimą, kuris pasiekė 1980 m., pagaliau įveikėme kliūtis, kurias sukėlė tai, ką profesorius Gérardas Jaritte'as iš Louveno pavadino „asmenine konkurencija ir... teiginiais monopolizuoti dokumentus, priklausančius tik mokslui, tai yra visiems“.38

Kai pradėjau studijuoti šį atradimą, gnosticizmas jau buvo daugelio tyrimų objektas. Pirmieji gnostikų tyrinėtojai buvo jų amžininkai ortodoksai. Bandydami įrodyti, kad gnosticizmas iš esmės yra nekrikščioniškas reiškinys, jie jo ištakas siejo su graikų filosofija, astrologija, mistinėmis religijomis, magija ir net indiškais šaltiniais. Jie dažnai pabrėždavo – ir sukarikatūrindavo – keistus elementus, pastebimus kai kuriose gnostikų mitologijos formose. Tertulianas išjuokė gnostikus už tai, kad jie kuria sudėtingas kosmologijas su keliais dangais, panašiais į daugiaaukščius pastatus: „su daugybe kambarių, skirtų kiekvienam dievui, kiek laiptų – tiek yra erezijų: visata tapo daugiabučiu!“39 XIX amžiaus

pabaigoje kai kurie jau minėti originalūs gnostikų šaltiniai buvo atrasti iš naujo, įkvėpdami mokslininkus imtis naujų tyrimų. Didysis vokiečių istorikas Adolfas von Harnackas, daugiausia remdamasis Bažnyčios tėvų darbais, gnosticizmą laikė krikščioniška erezija. 1894 m. jis rašė, kad gnostikai, interpretuodami krikščioniškąjį mokymą graikų filosofijos terminais, tapo „pirmaisiais krikščionių teologais“.40 Tačiau jis teigė, kad jie iškraipė krikščioniškąją žinią ir skleidė klaidingas, hibridines krikščioniškojo mokymo formas – tai, ką jis pavadino „ūmia krikščionybės helenizacija“.41 Britų mokslininkas Arthuras Derby Nockas sutiko: gnosticizmas, jo požiūriu, buvo savotiškas „laukinis platonizmas“. 42 Kiti religijos istorikai nesutiko. Jie teigė, kad gnosticizmas iš pradžių nebuvo krikščioniška erezija, o nepriklausomas religinis judėjimas. XX amžiaus pradžioje Naujojo Testamento mokslininkas Wilhelmas Boussetas, kuris gnosticizmo istoriją atsekė iki senovės Babilono ir Persijos šaltinių, teigė, kad

> gnosticizmas pirmiausia buvo ikikrikščioniškas judėjimas, įsišaknijęs pats savaime. Jis turi būti suprantamas pagal savo paties terminus, o ne kaip krikščioniškosios religijos šaka ar antrinis palikuonis.43

Filologas Richardas Reitzensteinas su tuo sutiko, tačiau nuėjo toliau, teigdamas, kad gnosticizmas kilo iš senovės Irano religijos ir buvo paveiktas zoroastrų tradicijos.44 Kiti, įskaitant profesorių M. Friedlanderį, pabrėžė, kad gnosticizmas kilo iš judaizmo: eretikai, kuriuos rabinai puolė pirmajame ir antrajame amžiuje, teigė Friedlanderis, buvo žydų gnostikai.45

1934 m. – daugiau nei dešimt metų iki Nag Hammadi atradimo – pasirodė dvi svarbios naujos knygos. Profesorius Hansas Jonas, palikdamas nuošalyje istorinius gnosticizmo šaltinius, iškėlė klausimą apie jo egzistencinę kilmę. Jonas teigė, kad gnosticizmas kilo iš tam tikro „požiūrio į egzistenciją“. Jis atkreipė dėmesį, kad Rytų imperijos politinė apatija ir kultūrinė stagnacija pirmaisiais dviem mūsų eros amžiais sutapo su Rytų religijos skverbimusi į helenistinę kultūrą. Remiantis Jono analize, daugelis to meto žmonių jautėsi labai atitrūkę nuo pasaulio, kuriame gyveno, ir tikėjosi stebuklingo išganymo kaip išsivadavimo iš politinės ir socialinės egzistencijos sunkumų. Remdamasis nedaugeliu jam prieinamų šaltinių, Jonas su giliu įžvalgumu rekonstravo gnosticizmo pasaulėžiūrą – pesimizmo pasaulio atžvilgiu filosofiją, derinamą su bandymu save transcendentalizuoti.46 Jo knygos versija, skirta paprastiems skaitytojams, buvo išversta į anglų kalbą ir iki šiol išlieka klasikine įžanga.47 Antrojo leidimo pabaigos žodyje Jonas nubrėžia paralelę tarp gnosticizmo ir XX

amžiaus egzistencializmo, pripažindamas savo dėkingumą egzistencialistų filosofams, ypač Heideggeriui, už jo „gnostinės religijos“ interpretaciją.48 Kitas mokslininkas, Walteris Baueris, 1934 m. taip pat paskelbė labai kitokią gnosticizmo perspektyvą. Baueris pripažino, kad ankstyvasis krikščionių judėjimas buvo daug įvairesnis, nei ortodoksiniai šaltiniai mieliau praneša. Taigi, Baueris rašė:

> galbūt – kartoju, galbūt – kai kurios krikščioniškojo gyvenimo apraiškos, kurias bažnyčios autoriai atmeta kaip „erezijas“, iš pradžių nebuvo tokios, bet, bent kai kuriose vietose, buvo vienintelės naujosios religijos formos, tai yra, šioms sritims tai buvo tiesiog „krikščionybė“. Taip pat yra galimybė, kad jų pasekėjai... su neapykanta ir panieka žiūrėjo į ortodoksus, kurie jiems buvo netikri tikintieji.49

Bauerio kritikai, ypač britų mokslininkai Turneris50 ir Robertsas51, atkreipė dėmesį, kad jis supaprastina situaciją ir ignoruoja įrodymus, kurie neatitinka jo teorijos. Žinoma, Bauerio prielaida, kad kai kuriose krikščionių grupėse tie, kurie vėliau buvo paskelbti „eretikais“, sudarė daugumą, prieštarauja net pačių gnostikų teiginiams: jie paprastai save apibūdino kaip „nedidelę“ dalį, palyginti su „daugeliu“. Tačiau Baueris, kaip ir Jonas, atvėrė naują būdą suprasti gnosticizmą.

Nag Hammadi atradimas, kaip ir numatė Doressas, atvėrė naują tyrimų erą. Pirmoji ir svarbiausia užduotis buvo išsaugoti ir paskelbti pačius tekstus. Tarptautinė mokslininkų komanda, įskaitant profesorius A. Guilomoną ir A.-Ch. Puechą iš Prancūzijos, G. Quispellą iš Nyderlandų, W. Tillą iš Vokietijos ir I. Abd al-Masihą iš Egipto, 1959 m. kartu išleido *Tomo evangeliją.*52 Daugelis šios komandos narių bendradarbiavo su profesoriais M. Malininu iš Prancūzijos, R. Kasseru iš Vokietijos, J. Zandi iš Nyderlandų ir R. Wilsonu iš Škotijos, publikuodami I kodekso tekstus. Tarptautinio Nag Hammadi kodeksų komiteto sekretorius profesorius Jamesas M. Robinsonas subūrė mokslininkų komandą iš Europos, Jungtinių Valstijų ir Kanados, kad ši parengtų nuotraukų faksimilinį leidimą53 ir pilną mokslinį viso radinio leidimą koptų ir anglų kalbomis. Robinsonas rankraščių ir vertimų kopijas išsiuntė kolegoms į Berlyną. Ten Berlyno koptų gnostikų tekstų darbo grupės (Berliner Arbeitskreis für koptisch-gnostische Schriften) nariai, kuriems priklausė tokie žymūs mokslininkai kaip profesoriai G. M. Schenke, K. M. Fischer ir K. W. Tröger, bendradarbiaudami su kitais, tokiais kaip E. Hänchen, W. Schmithals ir K. Rudolf, išleido leidimą koptų ir vokiečių kalbomis, taip pat daugybę komentarų, knygų ir straipsnių.

Ką ši gausybė naujos medžiagos gali mums pasakyti apie gnosticizmą? Tekstų gausa ir jų įvairovė apsunkina apibendrinimus, o pasiekti konsensusą dar sunkiau.

Pripažindami tai, dauguma mokslininkų dabar sutinka, kad tai, ką vadiname „gnosticizmu“, buvo platus judėjimas, kilęs iš įvairių tradicijų. Kai kuriuose tekstuose aprašomi keli dangūs su kiekvienam priskirtais magiškais slaptažodžiais, ir to tikėjosi mokslininkai, susipažinę su gnosticizmą kritikavusių Bažnyčios tėvų darbais, tačiau daugelyje kitų, jų nuostabai, nieko panašaus nėra. Didžioji dalis Nag Hammadi atrastos literatūros neabejotinai yra krikščioniška, tačiau kai kurie tekstai nerodo jokios krikščioniškos įtakos. Kai kurie yra pasiskolinti tiesiogiai iš pagoniškų šaltinių (ir gali būti visai ne „gnostiniai“), o kiti plačiai naudojasi žydų tradicijomis. Dėl šios priežasties vokiečių mokslininkas Karlas Kolpe suabejojo istorinėmis „gnosticizmo ištakų“ paieškomis.54 Kolpe tvirtina, kad šis metodas veda prie nesibaigiančių nuolat tolstančių „ištakų“ paieškų ir nieko neprideda prie mūsų supratimo apie tai, kas iš tikrųjų buvo gnosticizmas.

Pastaruoju metu keli mokslininkai pradėjo ieškoti gnosticizmo vystymosi postūmio ne kultūrinėse ištakose, o konkrečiuose įvykiuose ar patirtyse. Profesorius R. M. Grantas teigė, kad gnosticizmas atsirado kaip reakcija į tradicinių religinių įsitikinimų – žydų ir krikščionių – naikinimą po to, kai romėnai sunaikino Jeruzalę 70 m.55 Quispell pasiūlė gnosticizmo kilmės ieškoti potencialiai universalioje „savęs patirtyje“, projektuojamoje į religinę mitologiją.56 Jonas pasiūlė tipologinę schemą, apibūdinančią gnosticizmą kaip ypatingą filosofinės pasaulėžiūros rūšį.57 Britų mokslininkas E. R. Dodds apibūdino gnosticizmą kaip judėjimą, kurio raštai kilo iš mistinės patirties.58 Gershom Scholem, žymus žydų misticizmo profesorius Jeruzalės hebrajų universitete, sutiko su Dodds, kad gnosticizmas apima mistines spekuliacijas ir praktiką. Atsekdamas ezoterines sroves rabinų sluoksniuose, kurios egzistavo to meto gnosticizmo raidos laikotarpyje, Scholem jas vadina „žydų gnosticizmo“ formomis.59

Šiandien tie, kurie tyrinėja Nag Hammadi tekstus, rūpinasi ne tiek išsamių teorijų kūrimu, kiek išsamia iš žemės išgautų šaltinių analize. Yra keletas skirtingų tyrimų tipų, kurių kiekvienas nagrinėja konkrečias tekstų grupes, susijusias su nagrinėjama užduotimi. Vienas tyrimų tipas, nagrinėjantis gnosticizmo ir helenistinės filosofijos ryšį, pirmiausia skiria dėmesį tiems Nag Hammadi

tekstams, kurie gali iliustruoti šį ryšį. Be Hanso Jono, reikšmingą indėlį į šį tyrimo aspektą įnešė britų mokslininkai A. D. Nockas60 ir A. H. Armstrongas61, bei amerikiečių tyrėjai, tokie kaip Jeilio universiteto profesoriai Bentley Leightonas62 ir Pietų metodistų universiteto Haroldas Attridge'as.63 Kita vertus, Kolumbijos universiteto profesorius Mortonas Smithas, kurio darbai susiję su magijos istorija, nagrinėja šaltinius, liudijančius apie magiškas praktikas.64

Kita tyrimų kryptis nagrinėja gnostikų bibliotekos tekstus formaliuoju-kritiniu požiūriu. Šio darbo pradininkai buvo J. M. Robinsonas ir G. Kösteris savo knygoje „*Trajektorijos per ankstyvąją krikščionybę*“.65 Kiti tyrinėja turtingą gnostiškų tekstų simboliką. Pavyzdžiui, prancūzų mokslininkas M. Tardieu analizavo gnostinius mitus; profesorius Schotroffas nagrinėjo gnostikų pasakojimus apie blogio jėgas.66 Daugelis jų kolegų amerikiečių prisidėjo prie literatūrinės gnostinių šaltinių analizės. Profesorius F. Perkinsas tyrinėjo jų žanrus67 ir vaizdinius68; profesorius George'as MacRae'as labai prisidėjo prie gnostinių metaforų69 ir mitų70 bei literatūrinių formų supratimo71 kartu su kitais, įskaitant Quispellą ir profesorių B. A. Pearsoną, jis parodė, kaip atskiri gnostiniai mitai skolinasi medžiagos iš tradicinio judaizmo.72

Trečioji tyrimų kryptis (kuri dažnai yra glaudžiai susijusi su antrąja) nagrinėja gnosticizmo santykį su jo religine aplinka. Nors Scholem, MacRae, Quispell ir Pearsonas (ir tai tik keli pavyzdžiai) parodė, kad kai kurie gnostiniai šaltiniai plačiai remiasi žydų tradicijomis, kiti autoriai kėlė klausimą: ką gnostiniai tekstai mums sako apie krikščionybės ištakas? Be aukščiau išvardytų, daugelis mokslininkų prisidėjo ieškant atsakymo į šį klausimą, įskaitant profesorius R. M. Grantą ir E. Yamauchi Jungtinėse Valstijose, R. Wilsoną Škotijoje, G. C. Steedą ir H. Chadwicką Anglijoje, W. C. van Unniką Nyderlanduose, A.-C. Puechą ir kitus, S. Petremeną Prancūzijoje, A. Orbet Ispanijoje, S. Arai Japonijoje, J. Ménardą ir F. Wisse Kanadoje, o Vokietijoje, be Berlyno darbo rato dalyvių A. Böhligą ir kitus, K. Koschorke. Kadangi mano pačios tyrimai taip pat patenka į šią kategoriją, t. y. gnosticizmą ir ankstyvąją krikščionybę, šios knygos pagrindu pirmiausia pasirinkau krikščioniškus gnostinius šaltinius. Nesigilindama į gnosticizmo ištakas, siekiu parodyti, kaip gnostinės krikščionybės formos sąveikavo su ortodoksija ir ką tai gali mums pasakyti apie pačios krikščionybės ištakas.

Atsižvelgiant į didžiulį tyrimų kiekį, šis esė būtinai yra trumpas ir neišsamus. Norintys išsamiau pasigilinti į šią temą ras neįkainojamos pagalbos profesoriaus

D. M. Scholerio išleistoje *Nag Hammadi bibliografijoje*.73 Reguliariai pasirodanti žurnale „*Novum Testamentum*“, Scholerio bibliografijoje jau išvardyta apie keturis tūkstančius knygų, leidimų, straipsnių ir apžvalgų, paskelbtų per pastaruosius trisdešimt metų, tiriant Nag Hammadi tekstus.

Tačiau net ir penkiasdešimt du Nag Hammadi atrasti kūriniai tik menkai atskleidžia ankstyvojo krikščioniškojo judėjimo įvairovę. Tik dabar pradedame suprasti, kad tai, ką vadiname krikščionybe ir su kuria tapatiname save per krikščioniškąją tradiciją, iš tikrųjų tėra nedidelė konkrečių šaltinių, rastų tarp dešimčių kitų, atranka. Kas atliko šią atranką ir kokiu tikslu? Kodėl kiti kūriniai buvo atmesti ir uždrausti kaip „erezija“? Kas juos padarė tokius pavojingus? Dabar pirmą kartą turime galimybę suprasti ankstyvąją krikščioniškąją ereziją; pirmą kartą eretikai gali kalbėti savo balsu.

Be abejo, gnostikai krikščionys išreiškė idėjas, kurios sukėlė ortodoksų neapykantą. Pavyzdžiui, kai kurie gnostikų tekstai abejoja, ar visos kančios, darbas ir mirtis tikrai kyla iš žmogaus nuodėmės, kuri, pagal ortodoksinę versiją, sugadino iš pradžių tobulą kūriniją. Kiti kalba apie moterišką elementą dievybėje, šlovindami Dievą kaip Tėvą ir Motiną. Dar kiti teigia, kad Kristaus prisikėlimą reikėtų suprasti simboliškai, o ne pažodžiui. Kai kurie radikalūs tekstai netgi smerkia pačius ortodoksus kaip eretikus, kurie, *„nežinantys paslapties... giriasi, kad tiesos paslaptis priklauso tik jiems“*.74 Tokios gnostinės idėjos žavėjo psichoanalitiką C. G. Jungą: jis tikėjo, kad jos išreiškia „kitą sąmonės pusę“ – spontaniškas, nesąmoningas mintis, kurias bet kokia ortodoksija reikalauja slopinti.

Tačiau ortodoksija, kaip apibrėžta Apaštalų tikėjimo išpažinime, turi idėjų, kurios šiandien daugeliui iš mūsų gali atrodyti dar keistesnės. Pavyzdžiui, Tikėjimo simbolis reikalauja, kad krikščionys išpažintų, jog Dievas yra tobulai geras, tačiau sukūrė pasaulį, pilną skausmo, neteisybės ir mirties; kad Jėzus iš Nazareto gimė iš mergelės motinos ir kad, po įvykdytos mirties bausmės Romos prokuroro Poncijaus Piloto įsakymu, Jis prisikėlė iš kapo „trečią dieną“. Kodėl krikščionių bažnyčios ne tik vienbalsiai priėmė šias stulbinančias idėjas, bet ir įtvirtino jas kaip vienintelę teisingą krikščioniškos doktrinos formą? Istorikai tradiciškai mums sakė, kad ortodoksija priešinosi gnostinėms idėjoms dėl religinių ir filosofinių priežasčių. Žinoma, tačiau naujai atrastų gnostikų šaltinių tyrimai rodo kitą konfrontacijos aspektą. Tai rodo, kad šie religiniai ginčai – klausimai apie Dievo prigimtį arba apie Kristų – vienu metu turėjo socialinę ir

politinę reikšmę, labai svarbią krikščionybei, kaip institucinei religijai, įsitvirtinti. Paprastai tariant, idėjos, prieštaraujančios šiam įsitvirtinimui, buvo paskelbtos „erezija“, o idėjos, kurios prie to aiškiai prisidėjo, tapo „ortodoksija“. Dabar, nagrinėdami Nag Hammadi tekstus kartu su šaltiniais, gerai žinomais iš tūkstantmečių senumo ortodoksų tradicijos, galime pamatyti, kaip religija ir politika susipynė krikščionybės raidoje. Pavyzdžiui, galime pamatyti tokio ortodoksinio mokymo kaip kūno prisikėlimas politinę reikšmę ir kodėl gnostinės idėjos apie prisikėlimą turėjo priešingą reikšmę. Šiame procese gali atsirasti naujas požiūris į krikščionybės kilmę.

.....

Kai kurie minčių paryžkinimai – mano. C. Vertimą į lietuvių k. numatoma tęsti.

Visas tekstas rusų k. yra čia: